

Magyarok Brazíliában és Portugáliában, régen és ma

A következőkben egy rövid összevetésre, egyben összefoglalásra vállalkozunk, melyben a Brazíliába és Portugáliába került magyarokról szeretnénk néhány megállapítást tenni. Ezzel kapcsolatban érdemes felvillantani az említett két ország modern kori történetének egyes fontosabb epizódjait, olyan tényezőket, melyek meghatározók voltak az oda került magyarok sorsára nézve is.

Ezen kívül szeretnénk idézni és pár szóval bemutatni olyan szerzőket, akiknek személyes tapasztalatokon alapuló írásaiból az érdeklődő olvasó tovább bővítheti ismereteit a Brazíliába vagy Portugáliába települt magyarok életére vonatkozóan.

Brazília

Brazília hatalmas területű ország, története során folyamatos küzdelmet vív a demográfiai problémákkal, különösen a szakképzett munkaerő biztosításának gondjával. Az emberierőforrás kezdeti hiányát a népességrobbanás sem szüntette meg. Sőt az utóbbi fél évszázadban további tényezők súlyosbították a helyzetet: a sajátos kiegyensúlyozatlanság vagyis a lakosság igen egyenlőtlen eloszlása, a regionális különbségek. Gondoljunk csak a túlnépesedett nagyvárosok és a centrumoktól távoli, belső, ritkán lakott területek ellentétére;¹ vagy arra a meg-megújuló szeparatista törekvéseket tápláló gazdasági különbségre, mely a gazdag São Paulo állam és mondjuk a szegény észak-keleti államok között feszül. Ennek az ellentétnek a leküzdésére számos kísérlet történt. A belső migráció egyes, spontán vagy irányított, hullámai többször célozták például Amazóniát a gazdasági folyamatok szívó ereje folytán a kaucsuk korszakban, vagy éppen a központi kormányzat tervszerű telepítési kísérletének hatására az 1970-es években. Ez utóbbiról Molnár Gábor is beszámol az 1972-es brazíliai útjáról szóló könyvében. Híven érzékelteti azt a lelkesedést, mely Amazónia birtokbavételének programját illetve a transzamazóniai út építését övezte, a programot koordináló *Instituto Nacional de Colonização e Reforma Agrária (INCRA)* tisztviselői részéről.² Meglátásai akkor is érdekesek, ha ma már más szemmel tekintünk a programra, melynek paternalista szelleme, céljai és módszerei mind emberi jogi, mind ökológiai szempontból tarthatatlannak, eredményei pedig igen csak kétesnek tűnek.³

Azonban álljunk meg egy pillanatra **Molnár Gábor** (1908-1980) személyénél. Ő az egyik olyan szerző, akinek műveiből a magyar olvasó egyfajta Brazília-képet kaphat. Bár Molnár néhány Amazóniában töltött esztendő (1930-32) után, egy szerencsétlen baleset következtében, vakon tért haza, és a továbbiakban Magyarországon élt, dél-amerikai tapasztalatai olyan meghatározóak voltak számára (elsősorban a természetbúvár gyűjtőutak, vadászkalandok), hogy teljes írói pályájának szinte kizárólagos témáját adták. Brazília, ahova

¹Ld. THÉRY, Hervé szemléletes grafikonjai: A fővárosok népességrobbanása (1872-1996) és Az emberierőforrás fejlettségi szintjének változása (1970-1991). Brazília: a változások évszázada. Replika 2002. június, 47-48. szám, 42. és 47.o.

²MOLNÁR Gábor: Én kedves Amazóniám. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975, 30-39.o.

³"Az 1990-es évtizedre a gazdasági térség megegyezik az ország területével, ez alól csupán Felső-Amazónia kivétel. [...] Az ellentétek [az emberierőforrás-fejlettségi mutatók tekintetében] azonban 1991-ben élesebben jelentkeznek, mint 1970-ben. Felső-Amazónia, északkelet és Minas Gerais állam északi része világos visszafejlődést mutat..." THÉRY i.m. 43. és 46.o.

csak 1972-ben jutott el ismét egy pár hónapos látogatás erejéig, egész életében — ahogy írja — "esztendők sűrűjén átívelő vágyakozásának" tárgya maradt.⁴

Az idők folyamán Brazília felé persze nemcsak egy-egy természettudományos érdeklődésű, kalandvágyó fiatalember vette útját, hanem a kivándorlók tömegei is.⁵ Hiszen a hatalmas, befogadó ország folyamatosan célpontja volt az európai (és persze az ázsiai és az afrikai) migránsoknak. Ilyen módon van értelme a magyarokkal kapcsolatban is tömeges bevándorlást, brazíliai magyar diaszpórát, koloniális életet emlegetni, amellet, hogy egyes érdekes személyiségekről is megemlékezzünk.

A Brazíliába került magyarok létszámára vonatkozóan többféle becsült adat is napvilágot látott, a legelfogadottabb az 50-80 ezres szám. Az emigráns csoportok több nagyobb hullámban kerültek Brazíliába, elsősorban gazdasági okokból, a jobb megélhetés reményében. De kritikus történelmi időszakokban (az 1910-es évek forradalmi vagy a zsidótörvények bevezetése, 1948 vagy 1956 után) előtérbe került a politikai motiváció is.⁶

Portugália

Portugália helyzete történelme során másként alakult. Területe kicsi, és a modern kori Európa legszegényebb országai között tartották számon, mely maga is népességet bocsátott ki. Amerika és Nyugat-Európa országaiban, pl. Brazíliában, Franciaországban hagyományosan nagy számban éltek és dolgoztak portugál vendégmunkások, emigránsok.⁷ Az utóbbi időben azonban, az Európai Unióhoz csatlakozott és az "ír csodához" fogható gazdasági eredményeket produkáló Portugáliában a helyzet megváltozott. Az ország vonzóvá vált a bevándorlók számára. Érdekes megjegyezni, hogy ma a brazil után a második legnépesebb kolónia Portugáliában az ukrán.

Abban az időszakban azonban, mikor Magyarországot jelentősebb számban hagyták el kivándorlók, Portugália nem volt kívánatos vagy ígéretes célpont, célország. Így nem csoda, ha a magyarok portugáliai jelenléte igencsak sporadikusnak mondható. Ezért dolgozatunkban is kevesebb teret szentelünk majd a portugáliai, és jóval többet a brazíliai magyaroknak.

Bár a kisebbik ibériai országra nem volt jellemző tehát, hogy különösebben ki lett volna téve a migráció hullámainak, 20. századi történetének egy rövid időszakáról mégis meg kell itt emlékeznünk, hiszen a II. világháború éveiben, semlegessége folytán Lisszabon menedéke⁸ lehetett, sok más európai mellett, a magyarországi üldözötteknek is. Ahogy erre Lengyel Menyhért szavai emlékeztetnek: "[1941] május 5. A kubistáknak volt igazuk. Öreg Ignótus Lisszabonban ül, Hatvany Lili hollywoodi élete, Vészi Margit vagy László Aladár, aki néhány hónappal lánya és felesége öngyilkossága után boldog vőlegény – Alberti Ausztráliában – mindez olyan, mint egy Kandinsky-kép –fél szem a bal sarokban –

⁴MOLNÁR i.m. 5.o.

⁵A bevándorlók számára vonatkozó hivatalos brazil adatokat közöl pl. MERRICK, T.W. - GRAHAM, D.H.: Population and Economic Development in Brazil 1800 to the Present. The John Hopkins University Press, Baltimore-London, 1979, 91-92.o.

⁶BORBÁNDI Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945-1985. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. című munkájában használja az első, második, harmadik emigrációs hullám terminológiát. Mi ettől eltérő periodizációt alkalmazunk, a Brazíliába irányuló kivándorlás sajátosságaira tekintettel.

⁷A portugál kivándorlásra vonatkozó statisztikai adatok ld. ALMEIDA, Carlos — BARRETO, Antônio: Capitalismo e emigração em Portugal. 3. kiadás, Prelo Editora, Lisszabon, 1976. Függelék.

⁸A salazari Portugália és a menekültek ellentmondásos viszonyáról ld. pl. JANEIRO, Helena Pinto: Salazar és Pétain. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 100-112.o. és BÁN Éva: Az Estado Novo politikai rendszere. Valóság, 2003. április, XLVI. évfolyam, 4. szám.

érthetetlen vonalak és ábrák összevissza – felfordult világ."⁹ A felfordult világban mindamelllett Portugália nem vált végleges célországá, a menekültek döntő többsége tovább vándorolt.

Az idézett **Lengyel Menyhért** (1880-1974) egyébként író, itthon majd külföldön is rendkívül sikeres színpadi szerző, hollywoodi forgatókönyvíró. 1937-től maga is emigrációban élt, Észak-Amerikában, később, az 1960-as évektől Rómában. A fent idézett kötetben egybegyűjtött életrajzi töredékeiben, naplóbejegyzéseiben érzékletes, szubjektív leírást ad az emigráns létről. Élete – a kötet előszava szerint – "tipikusan XX. századi történet. És kétségbeesetten magyar."¹⁰

A tipikusan 20. századi és magyar kivándorló sorsok egyike, másika Portugáliába vezetett, az ide érkezettek jellemzően nem gazdasági, hanem politikai emigránsok voltak. Így például a Horthy család is végül a kisebbik ibériai országban telepedett le a II. világháború után. Életüknek erről a szakaszáról olvashatunk **Gosztonyi Péternél** (1931-1999).¹¹ Az 1956 után Svájcba került magyar történész – maga is emigráns – kapcsolatban állt özv. Horthy Istvánnal, akinek személyes visszaemlékezéseit munkájában fel is használta.

Magyarok Brazíliában

A Brazíliával kapcsolatban már emlegetett munkaerő hiány a császárság korának (1822-1889) utolsó éveiben két tényező következtében tovább súlyosbodott. Egyrészt a kávé konjunktúra miatt egyre több munkáskézre lett volna szükség az ültetvényeken, ugyanakkor halaszthatatlanná vált a rabszolga felszabadítás (1888). Mivel a kávé termelésének súlypontja pedig északról fokozatosan a déli államokba helyeződött át, ahol a klimatikus viszonyok hasonlóak voltak az európaiakhoz, úgy látszott, Brazília kávétermelő nagybirtokai kedvező munkalehetőséget, megélhetési feltételeket kínálnak az európai bevándorlók számára. Betelepülésüket nemcsak egy-egy nagybirtokos, hanem maga a brazil állam is támogatta, útiköltség térítés, hitel, földbérlet kedvezmények ígéretével. Ennek reményében érkeztek a többségében német, olasz, portugál telepések Brazíliába a 19. század utolsó harmadában. Ez a hullám sodorta magával az első magyarokat is, kifejezetten gazdasági emigránsokat, akiket az öreg kontinenst járó ügynökök, kikötői irodák toboroztak a nagy vállalkozásra, a Brazíliába való áttelepülésre. Külön vizsgálatot érdemelne velük kapcsolatban az a kérdés, ami már az 1920-as években is foglalkoztatta a kutatókat: "Ez időtől a nemzetközi migráció kutatásban a vita főleg akörül forgott, hogy vajon a "push" (azaz az európai viszonyok taszító), vagy a "pull" (azaz az amerikai viszonyok vonzó) hatásai helyezhetők-e első helyre a tengerentúlra vándorlás folyamatának alakításában."¹²

A magyarok későbbi csoportjaival kapcsolatban könnyebb eldönteni a kérdést, a mérleg nyelve inkább a *push* tényező felé billen. Hiszen újabb és újabb migráns hullámok indultak útnak annak ellenére, hogy a tengeren túli ígéret földje az onnan érkező szórványos értesülések alapján egyre kevésbé tűnhetett vonzónak. A magyar közéletben és a sajtóban ugyanis a 19-20. század fordulójától kezdve elretentő hírek keltek szárnyra arról, hogy gyakran milyen rossz körülmények közé, kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek a bevándorlók a lehetőségek hazájának hitt Brazíliában. A magyar lapokban negatív kicsengésű tudósítások

⁹LENGYEL Menyhért: Életem könyve. Gondolat, Budapest, 1978, 344.o.

¹⁰U.o.10.o. A kötetet összeállította és az előszót írta Vinkó József.

¹¹GOSZTONYI Péter: A kormányzó Horthy Miklós és az emigráció. Szécsorszép Kiadó, Budapest, 1992. V. fejezet.

¹²PUSKÁS Julianna: Kivándorlás, bevándorlás, etnikum. Történelmi Szemle, 1980. 4.sz. 656.o.

jelentek meg a témáról. Politikusaink pedig a kivándorlást gátló intézkedéseket sürgettek.¹³ Az első kivándorló hullám rossz tapasztalatain alapuló negatív Brazília-kép még évtizedekig tartotta magát, és fel-fel bukkant az újságokban. Így az 1930-as évek közepén például kifejezetten a szélsőjobboldali propaganda szolgálatában. Az Uj Magyarország cikksorozata egy repatriált, azaz öt évi brazíliai tartózkodás után hazatért orvos, Fekete József doktor élményeit idézve számolt be a 20. század elején Porto Alegre (a dél-brazíliai Rio Grande do Sul állam fővárosa) környékére került magyarok sanyarú sorsáról.¹⁴ Ezek a telepések a cikkekben említett konkrétumok alapján a századforduló táján érkeztek Dél-Amerikába.¹⁵

Az első világháborút követő években főként az elcsatolt területek magyarságából illetve az 1918-19-es forradalmak politikai emigránsai közül mégis jó néhányan Brazíliát választották úticéljuknak. Igaz, az oda irányuló kivándorlásnak voltak lelkes propagátorai is. Például **Herberger Gyula**, aki 1923-ban Déván publikált egy kis könyvecskét, melyben a Brazíliába való kitelepülés mellett érvelt. Maga is járt a dél-amerikai országban és úgy ítélte meg, hogy az a szegény magyarság számára jó lehetőségeket kínál. Így írt erről: "1921 nyarán a Brazíliába kivándorolt Major Miklós ny. főhadnagy bajtársammal léptem összeköttetésbe. Jórészt az ő leveleiből tudtam meg, hogy Brazília a kivándorló földműves családok részére ingyenes utazást biztosít, törlesztésre földet, házat és gazdasági berendezést ad. Ezen az alapon indult meg szervezkedésünk és rövid idő alatt 15 hunyadmegyei család vállalkozott a kivándorlásra."¹⁶

A Brazíliába érkező magyarok igyekeztek együtt maradni, s ha ez nem is volt mindig lehetséges, néhány apró magyar települést létre hoztak pl. São Paulo államban: Árpádfalvát, Boldogasszonyfalvát, Rákóczi falvát, Mátyás királyfalvát, Szentimrefalvát, Szentistvánkirályfalvát; Paraná államban: Bocskaitelepét, Bethlenfalvát. Ezekről a magyar telepekről olvashatunk **Kutasi Kovács Lajos** (1920-1995) egyik könyvében.¹⁷ Az író, újságíró Kutasi a II. világháború utáni hullámmal, 1949-ben érkezett Dél-Amerikába, ahol húsz esztendőt töltött. Szerkesztője volt a Délamerikai Magyar Hirlapnak és a Délamerikai Magyar Ujságnak, és dékánja a kolónia egyik fontos kulturális intézményének, az 1949-ben alapított és máig is működő Könyves Kálmán Szabadegyetemnek.

Érdekes megjegyezni, hogy Herberger Gyula éppen úgy, mint a korabeli sajtó, mikor sikeres brazíliai kivándorló sorsokról írt, képzett iparosokról, diplomásokról, tehát szakemberek karrierjéről számolt be. A földművesek sikertörténete azonban hiányzott a tudósításokból. Nem lehet csodálni tehát, ha bár a kitelepült magyarok nagy részét kifejezetten mezőgazdasági munkára toborozták, a jobb megélhetés reményében hamar megindult beköltözésük a nagyvárosokba, elsősorban São Paulóba, Rio de Janeiróba és Porto Alegrebe. A városok sokkal kedvezőbb megélhetési feltételeket biztosítottak számukra. A természeti környezet nem volt olyan idegen és mostoha, és a magyarok itt is hamar egymásra találtak. A két világháború közti időszakban a brazíliai magyar diaszpóra már elég nagy létszámú, eléggé összetartó és anyagilag megfelelően erős volt ahhoz, hogy szervezeti életet hozzon létre. Kögl Szeverin, a brazíliai magyarok egyik krónikása, 1922-re teszi a Magyar Kolónia születési évét.¹⁸

¹³SZILÁGYI Ágnes Judit: Brazília a XIX. század végi magyar újságolvasók szemével. Sic Itur Ad Astra, 1993. 2-4.sz., 57-66.o.

¹⁴Uj Magyarország, 1935 március 13, 5.o. és március 22. 5.o.

¹⁵"Jászai István valamikor — otthon Ferenc József volt még a király — szakadt ide a Nyírségből..."

"Az új telepen Porto Alegrétől nem messze, bent az őserdőben, néhány éve két magyar család telepedett meg. Valamikor 28 éve együtt kötöttek ki a férfiak Brazíliában ..."

¹⁶HERBERGER Gyula: Brazília és az oda irányuló kivándorlás. Szerzői kiadás, Déva, 1923, 13.o.

¹⁷A Zöldpokoltól a Vidámkikötőig. Gondolat, Budapest, 1972. Magyarok Brazíliában című rész 235-273.o.

¹⁸KÖGL J. Szeverin: Magyarok Brazíliában. Könyves Kálmán Szabadegyetem, São Paulo, 1992, 8.o.

Kögl János Szeverin OSB (1914-1993) a brazíliai magyarok egy különleges csoportjára irányítja figyelmünket. A São Paulóban működő Szent Gellért Kolostor magyar bencés szerzeteseire. Közülük az első, Szelec Arnold (1900-1972) 1931 márciusában érkezett Brazíliába, hogy ellássa az ottani katolikus magyarok lelki gondozását. Kögl Szeverin 1949-ben került a dél-amerikai országba. Ettől kezdve közelről figyelhette a magyar kolónia életét. A rendház könyvtárosaként pedig elsősorban a brazíliai magyar nyelvű sajtó anyagának feldolgozása alapján állította össze a kolónia rövid történetét.

Kögl Szeverin beszámol arról, hogy az első időkben a brazil nagyvárosokban letelepült magyarok legfontosabb találkozó helyei a magyar éttermek (Budapest, Otthon, Maros, Hungária) voltak. Azonban az 1920-as évek közepére fokozatosan létrejöttek a kolónia intézményei is: egyletek (pl. Brazíliai Magyar Kör, Köztársasági Kör, Magyar Segélyegylet stb.), újságjaik (közülük a legjelentősebbek a Délamerikai Magyar Hírlap és a Délamerikai Magyar Újság), voltak már egyházközösségeik, iskolákat működtettek, magyar színjátszó csoportokat, kórusokat, sportköröket szerveztek és tartottak fenn. Ezek időről időre bemutatkozhattak a kolónia tágabb közönsége előtt, jótékonysági műsorokon, vagy az igen fontos közösségi alkalmat jelentő nagy, koloniális rendezvényeken, mikor a magyar nemzeti ünnepekről emlékeztek meg.

Ezeknek az ünnepeknek, a két világháború közti időszakban, az egyesületi élet fénykorában, egyik fő szervezője a magyar külképviselet volt. Hiszen, ahogy a magyar egyházak fontos feladatuknak tekintették az óhazától távol élő testvérek lelki gondozását, úgy a magyar állam is különös gondot fordított arra, hogy diplomatái közvetítésével kapcsolatot tartson az egyre tekintélyesebb létszámú brazíliai magyarsággal. Erre a létszámra vonatkozóan a São Pauló-i magyar konzulátus akkori vezetőjének, id. Boglár Lajosnak az adatai lehetnek irányadók, aki az 1920-as évek São Pauló-i magyarságát 18 000 főre becsülte. Ezen kívül még említi a magyarok Rio de Janeiróban és Porto Alegreben élő nagyobb tömbjét is.¹⁹

Id. Boglár Lajos (1891-1945) diplomataként hosszú éveket töltött Brazíliában, 1927-től 14 éven át vezette a São Pauló-i magyar konzulátust. Az ez idő alatt gyűjtött adatok és személyes tapasztalatok birtokában állította össze a fentiekben idézett, hátrahagyott írását a "brazíliai magyar világról". Ennek a világnak maga is tevékeny résztvevője volt, megtestesítette az óhaza érdeklődést a kint élő magyarok iránt. Feladatai közé tartozott, hogy a kolónia minél szélesebb körével együttműködve szervezze, irányítsa a koloniális életet, segítve elsősorban kulturális aktivitást, a nyelv, a népi hagyományok, bizonyos irodalmi és zenei értékek megőrzését.

A magyar külügy törekvéseit más minisztériumok is támogatták, pl. a belügyminisztérium itthonról küldött kölcsönkönyvtárral, olvasókör szervezésével kívánta serkenteni a kinti magyarok kulturális életét.

A segítő szándékot szívesen fogadták a brazíliai magyarok, hiszen az aktív szervezeti élet részben feleltette a honvágyat. Csak egyetlen adat az egyesületek virágkorából: mikor 1938-ban (január 22-én) São Paulóban megtartották a brazíliai magyarság országos értekezletét (megint csak id. Boglár Lajos feljegyzéseire hivatkozunk) 65 szervezet delegált küldöttet.

A nemzetközi helyzet illetve a brazil belpolitika alakulása azonban néhány év múltán véget vetett ennek a pezsgő koloniális életnek. A II. világháború éveiben csupán szórványosan érkeztek magyarok Brazíliába. Bár az európai helyzet indokoltá, sőt szükségessé tette volna nagyobb számú menekült befogadását. Brazília azonban éppen egy bezárkózó periódust élt át. Getúlio Vargas elnök rendszere 1930-tól, majd még inkább az Estado Novo bevezetésével (1937-45) egyre jobban elzárkózott a külföldiek befogadásától, erősen válogatott köztük saját érdekei szerint. Ahogy erről a Külügyi Szemle értesíti is a magyar olvasókat: "... Vargas elnök kijelentette, hogy a bevándorlónak haladást előmozdító

¹⁹id. BOGLÁR Lajos: Magyar világ Brazíliában a múlt századtól 1942-ig. Szimbíózis, Budapest, 1996. 43.o.

tényezőnek, nem pedig a társadalmi fegyelem bomlását előidéző elemnek kell lennie. A nemzetnek jogában áll távol tartani a társadalmi békét fenyegető idegen elemeket. Brazíliának elsősorban földművesekre és műszakilag képzett egyénekre van szüksége, s ezek előtt szívesen nyitja meg kapuit."²⁰

Brazília azonban nemcsak a bevándorlás feltételeit nehezítette, hanem a területén élő külföldiek kollektív jogait (pl. az anyanyelvükön íródott sajtótermékek kiadását) is korlátozta. Id. Boglár Lajos erről így ír: "1941. év derekán megkondult a lélekharang a são paulói magyar lapok felett. A vég úgy kezdődött, hogy a külföldiek lapjait először kétnyelvű megjelenésre kötelezték, majd pedig három hónapos felmondással és a beszüntetés kilátásba helyezésével kizárólag portugál nyelven engedték lapjainkat megjeleneni."²¹ Ez az intézkedés igen fájdalmasan érintette a magyar közösséget, hiszen Rónai Pál szavaival élve: "Egyetlen közös vagyunk, amit mindnyájan magunkkal hoztunk hazulról, gazdagok és szegények, régi és új emigránsok: a magyar nyelv."²²

Rónai Pál (1907-1991), a kitűnő műfordító és irodalom professzor még idehaza, egyedül kezdett portugálul tanulni. Felkeltette érdeklődését a brazil irodalom, és két műfordítás kötetet is megjelentetett: 1939-ben egy kortárs költészeti antológiát Brazília üzen címmel, 1940-ben pedig Ribeiro Couto verseinek válogatását Santosi versek címmel. 1941 márciusában érkezett Rio de Janeiró-ba, ahol elismert irodalmárként, tanárként és többek között a magyar irodalom fordítójaként a brazil szellemi élet kiválóságaival állt kapcsolatban. Válogatott tanulmányait Latin és mosoly címmel 1980-ban jelentette meg az Európa Kiadó.

Rónai Pál szinte az utolsó pillanatban érkezett Rio de Janeiróba, hiszen 1942-ben Brazília és Magyarország ellentétes oldalon álló hadviselő felek lettek. Májusban a diplomáciai viszony megszűnésével és a háborús helyzettel a magyarok kapcsolata gyakorlatilag megszakadt az óhazával, szervezeteik működése és a bevándorlás is átmenetileg szünetelt.

A következő jelentősebb emigráns hullám a II. világháború után, az 1940-es évek második felében hagyta el Magyarországot. Szántó Miklós adatai alapján a háború után, a menekülttáborok felszabadulását követően: "Az IRO [Nemzetközi Menekültügyi Szervezet] szerint az Egyesült Államokba 16 718, Franciaországba 3655 menekültet fogadtak be. Különböző becslések szerint Dél-Amerikába 10 000, Skandináviába 5000, egyéb országokba 9000 dipi került."²³ (dipi=D.P. displaced persons, elhurcolt, kitelepített személy) A Délamerikai Magyar Hírlap cikkírója szerint: "... sokrétű e háború után kijött magyarság, mely, hogy csak néhány csoportját említsük, a következőkből áll: német koncentrációs táborokból kiszabadult zsidóság; atrocitások miatt keresett volt állami közegek és pártszolgálatosok; különösebb akciókban részt nem vevő állami tisztviselők és katonatisztek tömkelege, kik a B-lista és a lassú éhhalál elől jöttek ki; egy újabb világháború elől menekülők; a magyar szellemi elite egy része, mely a mai szélsőséges időszakban is tanácsosabbnak látta visszavonulni és a "wait and see" álláspontra helyezkedni; szakemberek (mérnökök, technikusok) és kereskedők, kik tisztán kereseti okokból jöttek ki; kalandorok és azok, akik maguk sem tudják, miért jöttek ki; névtelen Nagy Jánosok és Kis Péterek, kik hol zöld, hol vörös, hol barna vagy fekete ingben ölnek, rabolnak, de mindég büntetlenül; végül pedig azok, akik az oroszok által megszállt területen elkövetett kegyetlenkedések és lopások várható, jövőbeli megtorlása alól nap-nap után biztonságosabb és főleg távolabbi vidékek felé szökdösnek."²⁴

²⁰Dr. BIKKAL Dénes: A brazil kormány szociálpolitikája. Külügyi Szemle, 1939 április 2. sz. 226.o.

²¹id. BOGLÁR i.m. 50.o.

²²RÓNAI Pál: A magyar nyelv titkaiból. Kultura, 1953. augusztus, 3.o.

²³SZÁNTÓ Miklós: Magyarok Amerikában. Gondolat, Budapest, 1984, 107.o.

²⁴ÓNODY Olivér: Független különvélemény — Új magyar emigráció. Délamerikai Magyar Hírlap, 1948 február 1. 4.o.

A háború utáni években amellet, hogy az európai *push* tényező igen erős volt, a *pull* tényező ereje is növekedett Brazília vonatkozásában, hiszen az Estado Nôvo bukásával demokratizálódó és nyitó ország — akár egy hosszabb emigrációs vándorlás végén — ismét elérhető célállomássá, vagy — elsősorban az USA-ba készülők számára — tranzit orszaggá vált. A Délamerikai Magyar Hirlapban 1947 augusztusában közzétett hivatalos statisztikai adatok szerint: 1947-ben 49 618 külföldi érkezett Brazíliába, ebből 584 magyar, "köztük 308-an olyanok, akiknek csak ideiglenes vízumuk volt, de nagyon valószínű, hogy ezeknek a nagy része is igyekszik megszerezni az állandó tartózkodási engedélyt."²⁵ Ezzel a korábbinál kisebb létszámú, új bevándorló hullámmal újjáéledt az egykor virágzó koloniális életet is. Annak ellenére, hogy a magyar közösségen belül további törésvonalak keletkeztek, a magyar politika alakulása kiélezte a belső viszonyokat.

Az új emigrációs hullámmal különös lendületet kapott a színjátszás, mivel Dél-Amerikába telepedett le néhány népszerű, profi színészünk — pl. Páger Antal, Vaszary Piroska, Szilassy László, Hajmássy Miklós — és létrehozták a Dél-amerikai Magyar Színjátszó Társaságot, mely 1947 és 1955 között előadásaival járta Argentína, Brazília és Uruguay népesebb magyar kolóniáit.

A brazíliai magyarságnak, bármely más országba került diaszpórához hasonlóan, sajátossága, hogy tagjainak jó része hordozta/hordozza az óhaza politikájához való viszonyt. Sajátos módon képezték le a trianoni Magyarország illetve az u.n. "kommunista" Magyarország ellentétét, áttéve ezt a kolónián belül relációkra is.

Ezzel párhuzamosan a kolónia és a magyar külképviselet viszonya szintén alapvetően megváltozott a II. világháború után. "Brazíliában 1946-tól Koós Ádám követségi tanácsos foglalkozott a magyar ügyekkel. Brazília és Magyarország között a diplomáciai kapcsolt újbóli felvételéről 1947-ben kezdődtek el a jegyzékváltások."²⁶ Azonban csak 1961 márciusában állt helyre a két ország között a diplomáciai viszony. A történelem módosította a korábbi nyílt kapcsolatot a magyar emigráció és a magyar diplomaták között. Míg a II. világháború előtt a kölcsönös bizalom jegyében, egymás iránti őszinte érdeklődésről beszélhetünk, s arról, hogy a kolónia tagjai jelentős részben azonosultak az óhaza politikájával. Addig 1948 után a Brazíliában élő magyarok többségének és a Magyar Népköztársaság külképviseleteinek viszonyát kölcsönös bizalmatlanság jellemezte. A trianoni Magyarország gondoskodását (néha nyílt propagandáját) a kommunikációs szünet, a titkos megfigyelés, az "ügynökösdi" váltotta fel. A brazíliai magyarok jelentős része elutasított a magyarországi politikai fordulatot, az új rendszer politikája elleni akciókra került sor. Például a Mindszenty-per kapcsán 1949-ben: "Március 6-án este 8 órakor São Paulo városa nagyszabású tiltakozó nagygyűlést rendezett Mindszenty József bíboros hercegprímás elítélése ellen, amelyen mintegy százezer ember jelent meg. ... A nagygyűlés alkalmából a Délamerikai Magyar Hirlap brazilnyelvű külön kiadást adott ki, amelyet sokezer példányban osztott ki a nagygyűlésen megjelenteknek."²⁷ A rossz viszony csupán az 1989-es magyarországi rendszerváltás után normalizálódott, fokozatosan.

A koloniális élet a korábbinál jobban átpolitizálódott. Brazíliában is érvényesek voltak, azok a megállapítások, amelyeket Szántó Miklós tett a "nyugatosokkal" kapcsolatban, általában. Kétféle társadalmi ranglétráról beszél: "egy a kisebbségi csoporton belül, egy másik a befogadó ország társadalmi szerkezete szerint... A hullámok politikai-szellemi arculatát azok a rétegek rajzolják meg, amelyeknek határozott politikai-eszmei álláspontjuk van: ezek a

²⁵Délamerikai Magyar Hirlap 1948 augusztus 1. 6.o.

²⁶SZILÁGYI Ágnes Judit — SÁRINGER János: Ifj. Horthy Miklós, a Kormányzó kisebbik fia. Holnap Kiadó, Budapest, 2002. 175.o.

²⁷A Délamerikai Magyar Hirlap 1950-es Naptára. São Paulo. 216-219.o.

domináns csoportok ... A nyugatosokat elkísérte az emigrációba a csoport múltja, hagyományai, egymás közti ellentétei."²⁸

A már amúgy is bonyolult politikai képletet színezte tovább az 1956-osok hulláma. A statisztikai adatokat megint csak Szántó Miklóstól idézzük. Az 1957. december 31-i állapot szerint a különböző országokban a következő létszámú, regisztrált magyar csoportokat fogadtak be: USA: 35 026, Kanada: 24 525, Ausztrália: 9423, Közép- és Dél-Amerika összesen: 8260, míg Európa különböző országai: 76 505 főt.²⁹

A brazíliai 56-osok egyrészt bekapcsolódtak a már korábban is működő magyar szervezetek munkájában, de maguk is szerveződtek, bár ennek a hullámnak a tagjai sikeresen illeszkedtek be a brazil társadalomba is. A kádárizmus "puhulásával" harmonikusabb kapcsolatba kerültek az óhazával, mint a megelőző hullám tagjai, korábban kezdtek haza látogatni is. Elsősorban számukra vált vonzó, sőt a brazil gazdaság hanyatlásával egyre vonzóbb alternatívává 1989 után a hazatelepülés. Ha Puskás Julianna fent idézett szavaira gondolunk vissza, a *push* és a *pull* tényező iránya megfordult. Míg Brazíliában egyre inkább mutatkoznak a taszító tényezők, addig Magyarország vonzó tulajdonságai kerülnek előtérbe.

Azonban a visszavándorlás lehetőségével csak kevesen élnek. Jellemzőbb a végleges megtelepedés és, főként a második, harmadik generáció esetében, a beolvadás. Mi is történhet a magyarokkal tengerentúli, új hazájukban, akár Észak-Amerikában, akár Brazíliában? Erre vonatkozólag kérdezhetünk ismét Puskás Juliannával: "*Melting-pot*-e Amerika, amelyben a különféle alkotóelemek egy új embertípusba olvadnak be, vagy mozaiktársadalom, különálló etnikai csoportok kompozíciója, azaz olyan multietnikus komplexum, amelyben legalábbis egyes csoportok, kulturális autonómiájukat "idők végezetéig" fenntartják?" A választ is érvényesnek érezzük Brazíliával kapcsolatban: "Kiváltképpen a várost tekintette *Pork melting-pot*-nak, az asszimiláció folyamatát, ha hosszú távon is, de elkerülhetetlenül létrehozó környezetnek. ... kikerülhetetlenül összedobja az embereket, kitágítja látókörüket, ugyanakkor lazítja szokásos kötelékeiket, lerombolja a szokásokat és emancipálja az egyént. Bár az élmény fájdalmas és traumászerű, nincs kétség afelől, hogy az egyéni szabadságért az árat érdemes megfizetni."³⁰

Magyarok Portugáliában

Ahogy már a fentiekben említettük, Portugália modern kori történetében mindig is inkább népességet kibocsátó és nem befogadó ország volt, ez a tendencia talán csak az utóbbi években fordult meg. Sosem tartozott célkitűzései közé a külföldiek betelepítését. Sőt a huszadik századi, hosszú életű diktatórikus rendszer, Salazar Új Állama (1933-74), majd pedig rövid átmeneti időszak után az Európai Unióhoz csatlakozott ország törvényei egyaránt nehezítették az idegenek letelepedését, az állampolgárság megszerzését, nemhogy szorgalmazták volna azt.

A portugáliai magyarokkal kapcsolatban a brazíliaiakéhoz hasonló általános képet nem festhetünk. Egyrészt — talán éppen, mert kevesen vannak — a portugáliai magyarok múltja kevésbé kutatott és feltárt területe az emigráció történetnek. Másrészt e jóval kisebb létszámú csoport nem alkotott annyira szervezett és aktív kolóniát, mint, amelyet a tengerentúli közösség létrehozott. Ennek ellenére, a Népszava egy 1943-as cikkének tanúsága szerint, az óhaza róluk sem feledkezett meg: Egy portugál lap "Magyarországi levelek címmel állandó

²⁸SZÁNTÓ i.m. 112-113.o.

Szántó Miklós újabb könyve a témáról: Tengerentúli magyarok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.

²⁹SZÁNTÓ (1984) i.m. 126.o. BORBÁNDI adatai bár másképpen rendszerezve, de ezzel összhangban: i.m. I. köt. 406-407.o.

³⁰PUSKÁS i.m. 666-667.o.

rovatot nyitott magyar vonatkozású hírek közlésére. A lap ismerteti a külföldön élő magyarok támogatására és összetartására alakult szervezeteket és megállapítja, hogy *Magyarország sohasem hagyta magukra külföldön élő fiait.*"³¹

A Portugáliába került magyarok létszáma arányaiban a II. világháború után sem változott. Viszont azáltal, hogy a Horthy család 1949-ben itt telepedett le mégis egyfajta súlypontja lett a politikai emigrációnak. Az újonnan alapított külföldi magyar szervezetek vezetői, képviselői időről időre felkeresték Horthy Miklóst, hogy véleményét, egyetértését, politikai támogatását kérjék szervezetük számára. "A világban szétszóródott magyar emigráció soraiból számosan fordultak hozzá levélben. Sok látogató is akadt, akit rangtól, társadalmi hovatartozástól függetlenül mindig szívesen láttak Estorilban."³²

A világszerte szétszórtan élő magyar emigránsok politikai összefogására létrejött szervezetek közül a legéletképesebbnek a New York-i székhelyű, formálisan 1947-ben, ténylegesen 1949-ben alakult Magyar Nemzeti Bizottmány mutatkozott. A washingtoni kormánytól anyagi és erkölcsi támogatására is számíthatott. A Bizottmány feladatának tekintette, hogy képviselje "az elnyomott magyar népet a szabad világban". A Bizottmány létrejöttéről természetesen Horthy Miklós is értesült és a következőképpen értékelte egy levelében: "Ami a Nemzeti Bizottmányt illeti kétségtelen nagy előnyöket jelent számunkra, hogy végre nekünk is van egy szervünk, melynek néhány tagja összeköttetést tart fenn a Statesdepartmantnál és meghallgatásra talál."³³ 1950-ben a Magyar Nemzeti Bizottmánynak 21 országban volt diplomáciai képviselete. Ezeket többnyire egykori követek, külügyi főtisztviselők vezették. A Bizottmányt Portugáliában Bartheldy Tibor, Brazíliában pedig ifj. Horthy Miklós képviselte.³⁴

Ha a portugáliai magyarok saját szervezeti életéről — a fent említett okokból — nincs is módunkban részletesen beszélni, egy-egy érdekes személyiséget feltétlenül ki kell emelnünk. Közülük is elsősorban azokról emlékezünk meg, akik valamilyen formában közreadták, megírták, mikrofonok vagy kamerák előtt elmondták élettörténetüket, illetve annak portugáliai szakaszát.

Így olvasható **Gróf Edelsheim Gyulai Iлона**, özv. Horthy Istvánné (1918) visszaemlékezése³⁵ (akivel televíziós portréműsor is készült néhány éve), a könyv második kötete foglalkozik a Horthy család portugáliai életével, szól portugálokról, a családot körülvevő illetve velük összeköttetésben lévő magyar és nemzetközi társaságról, politikusokról és "civilekről" egyaránt. A szerző név szerint említ néhány Portugáliába került magyart, köztük a számára különösen kedves Baján Artúrt és feleségét, akik szoros kapcsolatban álltak a Horthy családdal a portugáliai emigráció évei alatt.

Baján történetét tiszteletbeli konzuli funkciója is érdekessé teszi. Ennek kapcsán érdemes néhány szót ejteni a 20. századi magyar-portugál diplomáciai viszony alakulásáról. A salazari Portugália nem ismerte el az 1944 októbere, vagyis a nyilas hatalomátvétel után létrejött magyar kormányt. Az egykori lisszaboni ügyvivő, Újpétery Elemér így ír erről: "1945. március 28-án irodaasztalomon találtam Vianna követ, protokollfőnök levelét, amelyben felkér, hogy látogassam meg a portugál külügyben ... a külügyi államtitkár megbízásából közli velem a portugál hivatalos álláspontot, amelynek aktualitást az új diplomatalista megjelenése ad. Ezen a listán Magyarország helye üresen marad. Ennek oka az, hogy

³¹Népszava 1943. november 16. 7.o.

³²GOSZTONYI i.m.152.o.

³³Horthy Miklós 1949 november 20-i levelét Zsitvay Tibor hagyatékából közli SÁRINGER János: A Horthy család Portugáliában (1948-1957). in Kutatási Közlemények II. Magyarország és a hispán világ. Hispánia, Szeged, 2000. 68-69.o.

³⁴Vö. BORBÁNDI i.m. I. köt. 161.o.

³⁵Becsület és kötelesség I-II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000/2001.

Magyarország államfőjét a németek megakadályozzák államfői jogainak gyakorlásában. Az új magyar kormányt (NB. a debrecenit) pedig a portugál kormány nem ismerte el."³⁶ Hasonló volt a helyzet a Magyar Köztársaság, majd a Népköztársaság megalakulását követően is. A két ország között a diplomáciai viszony helyreállítására csak az 1974-es portugáliai székfűs forradalom után kerülhetett sor. Baján Artúr, aki már korábban mérnökként dolgozott Portugáliában, a trianoni Magyarország tiszteletbeli konzulja volt Portóban. Újpétery állítása³⁷ szerint semmiféle politikai szerepet nem játszott, azonban 1946-47-ben (posztja megszűnéséig) ő maradt a magyarok egyetlen képviselője, a konzuli ügyek intézője Portugáliában.³⁸ Egy másik diplomata, akiről érdemes megemlékeznünk maga **Újpétery Elemér** (1911), aki szintén megjelentette visszaemlékezéseit. Két kötetben. Diplomata éveiről a fent idézett könyvben. Illetve a második világháborút követően, a diplomáciai szolgálatot és Magyarországot végleg elhagyva, portugáliai emigránsként felépített üzleti karrierjéről egy második kötetben.³⁹ Emlékeit három részes rádiós műsorsorozat is feldolgozta 1983-ban (Dr. Újpétery — egy magyar diplomata emlékezéseiből).

Az adatok és szigorú tények után a brazíliai és portugáliai magyarokról szóló beszámoló végén álljon itt néhány szubjektív sor a művészet nyelvén. Egy olyan szerzőtől, Milan Kunderától, aki saját tapasztalatból is, pontosan ismeri az emigráns lét terhét: "Irena az emigráció első heteitől fogva furcsákat álmodott. [...] Aztán egy szintén emigráns lengyel barátnővel folytatott beszélgetés világossá tette Irena előtt, hogy minden emigráns ilyeneket álmodik, kivétel nélkül valamennyi; emigránsok ezrei álmodják éjszaka egy időben, számtalan változatban ugyanazt az álmot. Az emigránsálmom: a huszadik század második felének egyik legkülönösebb jelensége."⁴⁰

³⁶ÚJPÉTERY Elemér: Végállomás Lisszabon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 525-526.o.

³⁷U.o. 327.o.

³⁸A magyar kormány a tiszteletbeli konzulátusokat 1947-ben megszüntette. Újbóli megnyitására csak a rendszerváltás után, 1994-ben került sor.

³⁹ÚJPÉTERY Elemér: És aztán... Budapest, 1991.

⁴⁰KUNDERA, Milan: Nemtudás. Európa, Budapest, 2001. 12-13.o.